

Як зорганізуємося, то всього цього доб'ємся на Установчих Зборах. Тепер же до Установчих Зборів ми мусимо добути рідну школу. Нехай на всій Україні не було села, де б селяне не зробили постанови: “Рідна мова в рідній школі!”

Організуйтеся, заводьте «Просвіти», читальні, купуйте українські книжки, українські газети, і ви визнаєте, чого вам треба, бо тільки рідна книжка, рідна газета скаже вам правду.

Готуйтеся до виборів до Установчих Зборів, до Городських Дум та Земських Управ, зарані намічайте й придивляйтесь до людей, щоб знали зарані, кого ви пошлете, вибирайте таких, щоб не тільки знали чого нам треба, а й могли постояти за нас, за нашу Україну! Зарані намічайте їх і твердо пам'ятайте, що не всяк той пан, хто ходить в студентській тужурці або городському сюртуку і не всякий той робітник, що ходє у свиті або чунарці; буває, що ходить і в свиті, а шкуру дере з свого ж брата не гірше чужого.

Хай всі селяне, всі робітники України об'єднаються в одну всеукраїнську організацію і твердо скажуть:

Широка національно-територіальна автономія України.

Україна – край демократії.

Для піддержання українських вільностей і вільностей всієї Росії перші кроки – українське військо, а потім народна міліція.

Українізація нижчих, середніх і вищих шкіл на Україні.

Віктор ЄМЕЛЬЯНОВ
(Ніжин)

Трагедія українського есера (Юхим Гаврилей)

Юхим Гаврилей народився у Веркіївці в 1868 р. Походив із простих селян, але з дитинства мав особливий потяг до знань, виявляючи при цьому неабиякі здібності. Обдарованого юнака примітив земський учитель Гужовський, бібліотека якого ненаситно поглиналася допитливим юнаком. Веркіївський учитель, який мав сильний вплив на юного Ю. Гаврилея, відіграв головну роль і у вихованні майбутнього українського патріота. Пізніше Гужовський згадував про свого вихованця: “...коли Гаврилей починав розповідати друзям зміст прочитаної книги, то всі дивувалися, як вміло він це робив. Не гірше від гарного вчителя” [1].

Закінчивши сільську школу, Ю. Гаврилей сам захотів стати вчителем. Гужовський, щоправда, відмовляв його від цього: “Учителів багато, а грамотних селян мало, і ти більше користі принесеш саме в цій ролі” [2]. Безумовно, останній аргумент учителя був цілком слухним, але не надто переконливим – Ю. Гаврилей свого вибору не змінив. Час показав, що він учинив правильно.

Початок нового життєвого етапу сільського хлопця був пов'язаний із Києвом. Тут він не лише отримав освіту, але й опинився у вирі політичних подій початку ХХ ст., які прокотилися Підросійською Україною. В цей час доля звела Ю. Гаврилея з багатьма видатними діячами українського національно-визвольного руху. На зміну старій інтелігенції прийшла молодь. Вона поважала діяльність своїх попередників у напівлегальних “Громадах”, які багато зробили в умовах постійного переслідування у справі збереження української культури та історії. Проте, настали нові часи, і свідомо молодь пішла далі своїх учителів – вступає у боротьбу з імперією за національне відродження

України. Створюються підпільні організації. Ю. Гаврилей опиняється в одній із них. Він співпрацює з композитором М. Лисенком, істориками В. Антоновичем і М. Грушевським. Таких наставників молодий сільський учитель намагався не підвести.

Ю. Гаврилей став членом Революційної української партії (РУП) і починає свою боротьбу за Україну (за образним виразом І. Лисяк-Рудницького, з "...Комуністичним маніфестом в одній кишені і з Кобзарем – у другій" [3]).

Політична ситуація в Україні загострилася. В 1902 р. політичні страйки охопили Південь Російської імперії; в українських селах гаслом виступів став одвічний лозунг "землі і волі". З цього часу Веркіївка перетворюється на порохову бочку, що заледве не розірвалася селянськими виступами. Місцеві селяни практично всі були безземельними, зате землевласнику Терещенку в селі належало 5966 десятин землі [4]. Ось як реформа 1861 р. розв'язала аграрне питання.

Ю. Гаврилей починав учителювати у себе на малій батьківщині та, одночасно, вести активну революційну пропаганду серед земляків, пробуджуючи їх свідомість. На загальному сільському сході 1904 р. веркіївці заявили, що "грошей на російсько-японську війну не дадуть, бо потрібно вчити дітей і будувати школу" [5]. У тому ж році місцевий філер доніс на Ю. Гаврилея своєму начальству в Ніжин: "Іваненко, колишній учень розповідав, що Гаврилей під час занять заявив, що у нас царя треба вибирати з розумних людей. Обирати також треба старосту общини і що святі Феодосій та Микола – не моці нетлінні, а лише зліпки" [6].

Цей документ потрапив у Чернігівське жандармське управління, де на веркіївського вчителя була заведена справа, – перша, але далеко не остання в його житті. На той час в охоранки не вистачало доказів, щоб запроторити земського вчителя за ґрати, однак, через рік блакитним мундирам випала така нагода.

Перша російська революція 1905–1907 років бурєю пройшла Ніжинщиною. На міські вулиці повітового центру вихлюпнулися масові демонстрації, в селах запалали маєтки поміщиків. Юхим Гаврилей опинився в центрі цих подій, настав його зоряний час. Будинок веркіївського бунтаря перетворився на справжній комітет РУП, де відбувалися масові збори. Всі подібні заходи були ретельно продумані самим Ю. Гаврилеєм, який надавав їм напівлегальних форм. Наприклад, збори присвячувалися до масових народних гулянь або ж до занять із бджолярства – курсів, які було створено за ініціативою Ю. Гаврилея. Під цією маркою читалися й обговорювалися революційні газети та прокламації. Поступово у Веркіївці було організовано досить сильну організацію РУП, здатну до активних дій. Згодом, коли Ю. Гаврилея було заарештовано, жандарми так і не змогли добитися повної правди про ці сходки, наштотхнувшись на глуху стіну селянського мовчання.

Навесні 1905 р. класове протистояння загострюється, палають господарства заможних селян Веркіївки, все наполегливіше піднімаються лозунги про справедливий переділ землі, проводиться повний багатолюдний мітинг, який закінчується співом революційних пісень.

Поки жандарми шукали доказів проти Ю. Гаврилея, він ще більше розгорнув свою діяльність, але вже нелегально. Він організував у себе вдома друкарню, і революційні прокламації широким потоком поринули у навколишні села.

Жандарми вживали термінових заходів щодо арешту земського веркіївського вчителя. Повітовий пристав Скоблін складає список неблагонадійних, які проживають у Веркіївці й підлягають у подальшому арешту. Першим у списку був Ю. Гаврилей, першим його і заарештували.

Не встиг небезпечний учитель зійти на перон ніжинського вокзалу, як на нього накинута поліцейські і вилучили партію революційних прокламацій, привезених із Москви. Ще більше доказів проти Ю. Гаврилея зібрали жандарми під час обшуку його будинку у Веркіївці. За ним зачинилися ворота ніжинської в'язниці.

Почалося слідство, що контролювалося особисто начальником губернського жандармського управління Рудовим, який вимагав від своїх підлеглих “звернути особливо серйозну увагу щодо затриманого”. У “справі” Ю. Гаврилея було допитано 13 свідків, які дружно зізналися лише в одному: “...взимку на квартирі у Гаврилея збиралася сільська молодь, а про що вони говорили, ніхто не знає” [7].

Для слідчого цих фактів було замало, щоб віддати Ю. Гаврилея під суд, але арештанта врятувало інше – нова хвиля революційного піднесення восени 1905 р. Тоді, у жовтні, почався знаменитий Всеросійський політичний страйк, у результаті якого Микола II змушений був дарувати імперії “Маніфест 17 жовтня 1905 року”. Монарх пообіцяв народу політичні свободи та зміни. В Україні це викликало потужну хвилю демократичних мітингів. У Ніжині все почалося зі звільнення політв'язнів. Ю. Гаврилей опинився на волі. Наступного дня в місті почався єврейський погром, під час якого звільненого земського вчителя ледь не вбили місцеві чорносотенці. У Веркіївці його будинок був повністю розграбований. Від цього моменту Ю. Гаврилей розгорнув наполегливу діяльність із підготовки селянського повстання на Ніжинщині. Жандармерія, яка дізнавшись про такі плани, одразу ж здійняла тривогу. Той же Рудов доповідав чернігівському губернаторові про те, що в районі сіл Веркіївки, Вересочі, Дрімайлівки та Хібалівки проходять багатолюдні мітинги, на яких під впливом Ю. Гаврилея та Троня приймаються рішення про підтримку майбутнього повстання. Озброєні селяни повинні були вирушити до Ніжина і захопити державні установи, потім відібрати у місцевих поміщиків землю. Завершувалося це послання досить похмурим прогнозом: “Якщо зараз не покласти край злочинній агітації <...> це викличе в недалекому майбутньому досить серйозні безпорядки” [8].

На Ю. Гаврилея і його товаришів було влаштоване справжнє полювання, але він постійно уникає жандармів, продовжуючи політичну діяльність.

Востаннє перед емігруванням Ю. Гаврилей у Веркіївці з'явився на волосних зборах 25 травня 1906 р. Його промова була лаконічна і цілком зрозуміла для всіх. Він закликав селян продовжувати боротьбу за землю, вчити дітей лише рідною українською мовою, не обійшов також проблеми військової служби: “Солдати повинні служити у себе на батьківщині, оскільки у чужій країні люди псуються морально” [9]. У відповідь веркіївці обирають його своїм волосним старшиною, але оратору необхідно було покинути рідні місця.

У 1907 р. жандарми розшукують Ю. Гаврилея у Києві та Богодухові, через рік потрапляють на його слід у с. Кунашівка (поблизу Ніжина), але він знову уникає арешту. Зрештою член Центрального комітету Партії Українських Соціалістів-Революціонерів (далі – УПСР) був змушений виїхати в еміграцію, котра тривала до 1918 р.

У буремний 1917 р. політична амністія Тимчасового уряду відкрила політичним емігрантам на кшталт Ю. Гаврилея шлях на батьківщину, куди останній повернувся лише навесні 1918 р. Українські міста, подібно до решти, були охоплені громадянською війною. Ю. Гаврилей не брав участі в цих подіях. Причин тому було багато, в т.ч. в тому, – мав уже 50 років, 10 із яких провів у еміграції. За час його відсутності багато що змінилося, і найголовніше – громадянська війна розвела його друзів на різні сторони барикад. Потрібен був час, аби в усьому розібратися, хоча тимчасова політична

бездіяльність зовсім не позначилася на його світогляді. Звідси – й неприйняття більшовицької теорії й практики. Він прямо говорить Миколі Крапив'янському перед початком серпневого ніжинського повстання 1918 р.: “Сам у темряві блукаєш і інших ведеш. Загинете всі”. Зараз, знаючи про події 1920х – 1930х років, можемо сміливо сказати: пророцтво старого українського революціонера збулося [10].

Наприкінці липня Ю. Гаврилей на деякий час вийшов із тіні, очоливши Ніжинський повстанський комітет. На той час армія Директорії УНР на чолі з Симоном Петлюрою вела важкі бої на два фронти: проти білих (денікінців) та червоних (більшовиків). Повстанські комітети повинні були встановити українську владу на місцях, але поразка петлюрівців звела всі зусилля нанівець. Для Ю. Гаврилея це означало відхід від активної політичної діяльності, бо вже восени 1919 р. на Ніжинщині остаточно закріпилася радянська влада.

Але і в умовах нової влади він не міг сидіти склавши руки. Він став головою Ніжинської кооперативної спілки. Тепер уся його енергія спрямувалася на допомогу і навчання селян, які отримали землю. Але не дарма в народі кажуть: добрими намірами вимощена дорога до пекла. Початок 1920-х років ознаменувався в Україні першими процесами за сфабрикованими справами. “Справа кївських меншовиків”, “Справа Голубовича” зачепили і Ю. Гаврилея, щоправда, за ґрати він потрапив дещо раніше.

Старого есера підвів одвічний потяг до справедливості. Він публічно викрив махінації начальника Веркїївського продовольчого комітету, внаслідок яких місцеві комуністи отримали подвійний продуктивний пайок. Реакція не забарилася. На Ю. Гаврилея було відправлений донос до ніжинського чека: “...запеклий самостійник. За гетьмана вів запеклу пропаганду, і зараз не приховує власних переконань <...> Він проти Радянської влади”. Відразу ж після цього колишнього земського вчителя заарештували, а потім етапували – спочатку до Чернігова, згодом до Харкова [11].

Проте, на захист земляка піднялася вся Веркїївка, загальний схід якої одноголосно прийняв резолюцію: “Прохаємо владу визволити з-під варті Гаврилея, який усім своїм життям належить до захисників Соціалістичної революції” [12]. Не пішов проти власного сумління і авторитетний натовді лідер ніжинських червоних партизан М. Крапив'янський, який приголомшив чекістів досить лаконічною телеграмою: “За громадянином Гаврилеєм якихось революційних дій не визнано”. І все ж чекісти пішли на нікчемну політичну провокацію [13].

За рік до описаних вище подій у Ю. Гаврилея померла дружина, залишивши йому 4 дітей: Оксану, Василя, Сергія та Миколу. Останній був старшим. Він і став жертвою чекістів. Усе було зроблено досить просто. До Миколи Гаврилея був підісланий провокатор, який під виглядом “дезертира” знайшов притулок у його будинку. Підлітка заарештували і відправили у концтабір. Під час обшуку в обійсті родини Гаврилеїв люди з “добрими серцями” і, найголовніше, “чистими руками” розкрали все майно, не обійшли увагою навіть чоботи, хто і куди вивіз хліб із комори – досі невідомо. Дітей Ю. Гаврилея врятували односельці. Ця історія із сином старого вчителя глибоко обурила. Український романтик першої російської революції з великим сумом поставив лише одне риторичне питання у листі до голови чернігівського губернського чека Басюка: “Чому тепер соціалісти, взявши владу, повторюють усі мерзоти царської влади?” [14].

Відповідь, звичайно, не надійшла.

М. Гаврилей повернувся додому за рік. До цього часу відпустили і Гаврилея-старшого.

Наступні сім років Ю. Гаврилей прожив відносно спокійно. Проте, успішно органі-

зовуючи кооперацію, він і його товариші неодмінно повинні були знову зіткнутися з владою: насувалася тотальна колективізація, в яку кооперація не вписувалася.

У 1929 р., коли почали колгоспами ламати хребет українському селянству, у Веркіївці стали чинити їй опір. Голова Ніжинського міськвиконкому того часу Зеленська через десятиліття згадувала: “Окремі села чинили опір. Особливо це було видно у Веркіївці. Селяни заяв до колгоспу не подавали. Середняки відмовлялися брати участь у посівній. Спеціальна команда під охороною солдатів виїхала в село. Коли ми під’їжджали до центру, то побачили на деревах розвішені посівні завдання, які роздавали у сільраді. Це був куркульський опір, але наша робота не принесла успіхів” [15].

Пізніше ця-таки Зеленська знайшла спосіб загнати нескорених веркіївців на колгоспний лан. За її наказом уночі всі наділи одноосібників були зорані в єдине поле. Подібне свавілля зламало частину веркіївців. У такій драматичній ситуації біда не могла пройти повз Ю. Гаврилея, особливо з огляду на те, що він не боявся давати оцінку подіям, які відбувалися. Щоправда, він під першу хвилю репресій не потрапив. Чекісти готували йому роль в іншій “справі” – фальсифікації під гучною назвою “Український національний центр” (далі – УНЦ).

Головну роль у справі УНЦ відводили знаменитому історику, голові Центральної Ради М. Грушевському і його старим побратимам із УПСР. Серед них опинився і Ю. Гаврилей, якого 2 вересня 1930 р. заарештували. Зламати людину похилого віку було легко, тим більше, що він переживав за своїх рідних. Цим можна пояснити його свідчення, що “...на Україні існує центр, який складається з колишніх членів ЦК УПСР на чолі з Грушевським, Петриком і Чепелою” [16].

Плани чекістів розбив головний “винуватець” М. Грушевський. У нього стало сміливості заперечити раніше “вибиті” з нього “зізнання”, й відкинути всі звинувачення. Своєю аргументованою позицією він переконав московських чекістів у тому, що вони з нього не зроблять покірною винуватця й на суді він доведе всю абсурдність справи.

Намагаючись уникнути зайвого розголосу, влада “тихо” дала різні терміни ув’язнення всім, хто проходив у справі УНЦ. Отримав свою “порцію” і Ю. Гаврилей – 6 років таборів. Але на цьому трагедія його життя не закінчилася. Доки проходили всі ці “справи” у Москві, Харкові та Києві, на Ніжинщині місцеві чекісти готували грандіозну провокацію. Її зміст полягав у тому, щоб прибрати із сіл потенційних ворогів колективізації. Так народився план ліквідації неіснуючої військової організації “Народна самооборона” з центром у Веркіївці. Юхим Гаврилей як ніхто інший підходив на роль її керівника.

Почалося все за всіма правилами сучасного піару: з чуток провокаторів про вищезгадану організацію, яка ставить собі за мету скинути радянську владу. Через деякий час у Веркіївці з’явилися “представники” міфічної організації, котрих селяни слухали, розмовляли з ними. Хто це був насправді – з’ясувалося лише тоді, коли почалися масові арешти. У заарештованих вичавлювалися свідчення. Наприклад, такі: “У нас відбулося двоє зборів організації. Одні – під Ніжином, другі – в саду Півторацького... (веркіївський мешканець – *авт.*) <...> Повстання почнеться увечері, а вранці польські війська нападуть на СРСР”. Де той Ніжин, а де та Польща – невже за ніч польські війська змогли б підтримати ніжинських “колег” із-за Збруча на Тернопіллі? Але у більшовиків, як у всіх подібних тоталітарних сектах, слову вождя вірили більше, ніж здоровому глузду... Доля Юхима Гаврилея, відтак, була вирішена: старого есера розстріляли 30 грудня 1931 р. в Києві. У матеріалах його справи, які стосувалися посмертної реабілітації вказано: “Місце поховання невідоме” [17].

Минуло майже сторіччя від тих буремних років. Ровесники та соратники “Бурулі” – так Юхима Гаврилея називали односельці – пішли з життя, разом із ними – і правда про цю чудову і непересічну людину. Лишилися легенди, одну з яких автор цієї розвідки особисто чув у його рідній Веркіївці–Вертіївці років зо п’ятнадцять тому: “Гаврилей залишався живим. Його в останній момент врятував сам Петровський”. Яка ж усе-таки міцна народна віра у диво, коли вже немає на що сподіватися! А ще віра в “добраго царя”... Не хоче людська пам’ять хоронити свого героя.

У чому ж був сенс і значення життя земського вчителя, революціонера-есера Юхима Гаврилея? Відповідь на це питання мають дати подальші історіографічні розшуки.

Посилання

1. Дроздов И.Г. Аграрные волнения в Черниговской губернии в годы первой революции 1905–1906 гг. – М.–Л., 1925. – С. 26.
2. Там само. – С. 28.
3. Там само. – С. 31.
4. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983. – С. 475.
5. Дроздов И.Г. Вказана праця. – С. 44.
6. Там само. – С. 46.
7. Там само. – С. 50.
8. Там само. – С. 52.
9. Там само. – С. 53.
10. Ніжинський краєзнавчий музей, фонди (далі – НКМФ), ф. “Громадянська війна на Ніжинщині”, спр. 1, арк. 10.
11. Державний архів Чернігівської області, ф. П–111, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
12. Там само, арк. 6.
13. Там само, арк. 8.
14. Там само, арк. 12.
15. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф.7180, оп. 4, спр. 10, арк. 10.
16. НКМФ, ф. “Соціально-економічний розвиток Ніжинщини в 20–30–х роках ХХ ст.”, спр. 1, арк. 15.
17. Там само.

Анна МОРОЗОВА
(Чернігів)

Нові факти до біографії М.В. Нечкіної (до 110–річчя від дня народження)

Ім’я історика, академіка Академії Наук СРСР Милиці Василівни Нечкіної відоме в широких колах науковців не лише як спеціаліста з історії декабристського руху в Росії, але й з інших питань історії громадського руху в Російській імперії ХІХ ст., а також із історіографії історії СРСР ХІ–ХХ ст. Її ім’я занесене у відповідні довідники, універсальні та спеціальні енциклопедії, про цю неординарну особистість написано досить багато наукових досліджень, популярних статей [1].

М.В. Нечкіна виросла в буржуазній родині. Її батько Василь Іванович Нечкін народився 27 липня 1873 р. й походив із міщанської родини м. Осташково Тверської губернії. В 1897 р. він закінчив повний курс навчання Санкт-Петербурзького технологіч-